

Üldinfo:

Humanitaarõiguse rakendamine II maailmasõjaaegsel Saaremaal

Seos õppeteemaga:

Ajalugu: IV kursus „Lähiajalugu I – Eesti ja maailm 20. sajandi esimesel poolel“.

Teema: Teine maailmasõda.

Ühiskonnaõpetuse II kursus. Teema: Maailma areng ja maailmapoliitika.

Märksõnad:

humanitaarõigus, Genfi konventsioonid, evakueerimine, II maailmasõja rindejoon Saaremaal, II maailmasõja lõpu tähistamine.

Õpitulemused**Õpilane:**

- tunneb valikut humanitaarõiguse (täpsemalt Genfi konventsioonide) normidest;
- mõistab, kuidas rakendati humanitaarõigust II maailmasõja ajal Saaremaal;
- teab, mis olukorra tekitas II maailmasõja rindejoon Saaremaal;
- teab, miks muudeti kohanimedid Balti riikides 20. sajandi keskpaigas.

Taustainfo

Rahvusvaheline humanitaarõigus¹ on normide kogum, mis lähtuvalt humaansuse aluspõhimõtetest püüab piirata relvastatud konflikti mõju. Sõjaõigus kaitseb sõjategevuses mitteosalevaid (st tsiviilisikuid) või enam mitte osalevaid isikuid (nt sõjavangid) ning piirab teatud ulatuses sõjapidamise meetodeid ja vahendeid. Humanitaarõiguse peamiseks allikaks on 1949. aastal vastu võetud neli Genfi konventsiooni. Samas algas humanitaarõiguse kodifitseerimine juba varem, 19. sajandist käsikäes Punase Risti liikumise algusega. Genfi konventsioonid tähistavad laiemas tähenduses ajavahemikul 1864–1949 vastu võetud rida rahvusvahelisi kokkuleppeid. Punase Risti loomise idee tekkis 1859. aastal Solferino sõjatandril, kus noor Šveitsi ärimees Jean Henri Dunant kogus kokku haavatud ning organiseeris kohalikest külanäistest kannatanute abistamiseks erapooletu abistamise grupi. Tagasi kodulinnas Genfis kirjutab noor šveitslane raamatu „Solferino mälestus“, mille viimases peatükis on kirjas ka üleskutse luua vabatahtlikest koosnevaid erapooletuid abistamise gruppe ka teistes riikides. Raamat näeb ilmavalgust 1862. aastal ning Punase Risti loomise idee on sündinud. Juba 1863. aastal tuleb Genfis kokku Punase Risti Komitee, mis aasta hiljem võtab vastu I Genfi Konventsiooni – „Haavatute abistamine sõjaväljal“. Selle kohaselt:

1 tuntud ka kui sõjaõigus või relvakonflikti õigus

1. peab haavatutele ning haigetele sõduritele olema tagatud immuunsus;
2. kõikidele sõdijatele peab olema tagatud erapooletu kohtlemine;
3. abiandjatele peab olema tagatud kaitse;
4. Punase Risti sümbolit peab relvakonflikti oludes tunnustama.

Tänaseks päevaks on konventsioonidega sätestatud laiemapõhjalised reeglid, kuidas kohelda haavatuid ja haigeid sõjaväelasi, merehädalisi ning tsiviilelanikke nii rahvusvaheliste relvakonfliktide kui ka sisesõja tingimustes. Samuti on sätestatud reeglid, mis puudutavad pagulaste ja sõjavangide kohtlemist ning osapoolte käitumist rahu ajal esinevate võimalike siseriiklike relvakonfliktide olukorras. Genfi konventsioonide ellukutsujaks oli Rahvusvaheline Punase Risti Komitee. Kaasajal lasub tal järelvalve funktsioon konventsiooni sätete täitmise üle ja kohustus vajaduse tekkides teha ettepanekuid konventsioonide teksti täiendamiseks või muutmiseks.

Ühe näitena humanitaarõiguse praktikast võib tuua Saaremaalt veel enne tänapäevase Genfi konventsiooni sõnastamist 1949. aastal. 1944. aasta algul alustas Punaarmee pealetungi Leningradi blokeeriva Saksa väegrupi „Nord“ purustamiseks. Väegrupp taandus Narvast Pihkvani rajatud „Panther“ liinini. 1944. aasta septembris muutus põgenemine massiliseks. Eelistatud oli põgenemine Rootsi. Saksa okupatsioonivõimudega seotud inimesed evakueerusid samal ajal Saksa transpordilaevadega Saksamaale. Saksa merevägi evakueeris 1944. a septembris Eestist lisaks 51 000 sõdurile ka kokku 20 418 tsiviilisikut. Kokku lahkus Eestist kuni 80 000 eestlast. Sõjategevus oli 1944. aasta septembri lõpuks jõudnud niikaugemale, et Eesti mandriosa oli langenud Punaarmee kätte, kuid sakslaste kontrolli all olid endiselt Eesti saared. Saksa väejuhatuse soovis siin võimalikult kaua Punaarmeed tegevuses hoida, et oleks võimalik üksuste tagasitõmbumine Kuramaalt. Punaarmee üritas saari kiirelt vallutada: paari päevaga langes Muhu ning Hiiumaa. 5. oktoobril jõudsid Punaarmee koosseisus olevad Eesti laskurkorpuse üksused Saaremaa pinnale. Saksa väejuhatuse otsustas tõmmata väed kiirelt tagasi Sõrve poolsaare kaitseliinidele. Oktoobri keskel nurjus Punaarmee dessant Saksa tagalasse (nn Vintri dessant) ning Sõrve poolsaar otsustati Saksa väejuhatuse korraldusel tsiviilelanikest lahingutegevuse tsoonist tühjendada. Oktoobri lõpuks olid Saaremaal tegutsevad punaväed kurnatud ning pealetung katkestati pea kuuks ajaks. Lahingud jätkusid 18. novembril. Hoolimata Hitleri vastuseisust andis saksa väegrupi „Nord“ ülemjuhataja kindral Schörner 23.11.1944 korralduse Sõrve kaitsjad evakueerida Ventspils. Kordi on ajalookirjanduses spekuleeritud Saksa sõjaväejuhi evakueerimisotsuse põhjuste üle. Ühe variandina lähtus kindral Schörner kujunemisjärgus olnud humanitaarõiguse põhimõtetest.

Allikateksti lugedes puutuvad õpilased kokku saksakeelsete kohanimedega eestistamise/ lätistamise teemaga. 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses kerkis ajakirjanduses Peeter Pälli kohaselt esile nimede keelsuse küsimused. Eesti kohtade kolmekeelsed (eesti, saksa, vene) nimed tekitasid palju segadust ning ühe lahendusena nähti ettepanekut võtta ametlikult ka vene keeles tarvitusele eesti- (ja läti-) keelsed kohanimed, jättes saksa nimed kõrvale. Osalt on sellist arengut näha venekeelsetes vallanimedes, kus varem tavalise saksa nime asemel kasutati eesti tüve (nt Meeri vald – вн Мерийская волость, vrd sks Gemeinde Meyershof;

Suuremõisa vald – vn Суремызская волость, vrd sks Gemeinde Großenhof). Samass 19. sajandi lõpul hoogustus ka kohanimede venestamine: 1891 anti mitmele vallale vene nimi (Kauksi – Aleksandrovskaja, Palvere – Nikolajevskaja, Uuemõisa – Vladimirkaja), 1893 nimetati Tartu Jurjeviks, 1914 arutati teistegi linnade nimede venestamist (mh Tallinn Kolõvaniks jms). Eestikeelse Tartu nime lubamine ajakirjanduses varieerus, sõltudes tsaaririigi üldisest olukorrast (1893 keelati, seejärel lubati, sõjaoludes 1915 uuesti keelati). Kuigi nimede kolmekeelsus üldiselt säilis, hakati ametlikul tasandil venekeelsed kohanimedid soosima 1910. aastatest alates. Eesti iseseisvumine muutis otsustavalt erikeelsete nimede staatust: ametlike venekeelsete asemele tulid ametlikud eestikeelsed kohanimed. 1921. aastast alates esitati kaebusi võõrkeelsete nimesiltide vastu ja ettepanekuid ka saksa ja vene keeles hakata tarvitama eesti kohanimedid, viimane kampaania hoogustus 1930. aastatel, kui ka ametlikul tasandil avaldati sellekohast survet. Selle taustaks oli rahvusluse tõus ja autoritaarse riigivõimu tugevnemine mujal Euroopas; kohanimedid rahvuspärastati mh Lätis ja Rumeenias. Nõukogude aja esimesed silmapaistvad muudatused puudutasid tänavanimedid, andes märku nimede ideologiseerimisest. Juba 1940. a muudeti nimesid: 10. augustil Kuressaares Pargi – Viktor Kingissepa, 27. ja 30. augustil Tallinnas Karu – Viktor Kingissepa. Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944 endised tänavanimed põhiliselt taastati, kuid jõuti tekitada ka mõned uued ideoloogilised nimed (Tallinnas Narva mnt – Adolf Hitleri, Tartus Suurturg – Adolf Hitleri plats). Nõukogude võimu tagasi tulles taasjõustati üldiselt varasemad otsused, ent 1940.–1941. aasta tänavanimedid enamasti ei taastatud. Kohanimede keelsuses ei toimunud esialgu mingeid muutusi. Nõukogude võim vaatles kohanimedid kui „vormilt rahvuslikke, sisult sotsialistlikke“ ning liiduvabariigi fassaadi sobisid kohalikus keeles nimed.

Allikmaterjal juhib õpilaste tähelepanu ka 9. maile 1945, kui võidupüha tähistamisele. Siinkohal on võimalus selgitada II maailmasõja lõpu tähistamist erinevates Euroopa riikides.

